

Бровко О. О. Літературна історія Харкова в романі О. Досвітнього „Кварцит” / О. О. Бровко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2012. – № 3. – С. 16 – 21.

О.О. Бровко

ЛІТЕРАТУРНА ІСТОРІЯ ХАРКОВА В РОМАНІ ОЛЕСЯ ДОСВІТНЬОГО „КВАРЦИТ”

Аналіз контекстуальної взаємодії романної, повістєвої, новелістичної форм, дослідження інкорпорації новелістичного складника в літературно-критичний текст, окреслення питань циклізації дають підстави стверджувати, що руйнування чітких меж між жанрами – стала традиція художнього розвитку, що набуває в письменстві 20 – 30-х років ХХ ст. особливого розвитку й залишається актуальною літературознавчою проблемою.

Оригінальне змістове й естетичне наповнення мають новелістичні вкраплення в епіці О. Досвітнього. У контексті літературної дискусії 20-х років до творчості письменника зверталися його сучасники Г. Майфет, С. Щупак, О. Білецький, М. Хвильовий, М. Доленго, чії виступи на сторінках „Вапліте”, „Життя і революції”, „Червоного шляху” та інших видань відзначалися неоднозначністю оцінок (С. Кожушко, О. Полторацький, А. Хуторян). У новочасному літературознавстві творчість О. Досвітнього стала об’єктом наукової рецепції В. Агеєвої, М. Васьківа, Л. Кавун, Г. Степанової, О. Філатової, В. Шевчука та інших учених. Цілісне осмислення художньої спадщини письменника ще чекає на свого дослідника.

Метою цієї розвідки є визначення особливостей інтерпретації літературної історії Харкова в романі О. Досвітнього „Кварцит”. Фрагментарне, мозаїчне сплетіння структури роману „Кварцит” О. Досвітнього містить низку вставних історій-новел, які об’єднує тема Харкова – легендарного, індустріального й літературно-мистецького міста. Питання, як завдяки новелістичним вставкам на перетині виробничої та літературно-мистецької сюжетних ліній розгортається ще один текст – слобожанський, визначило аспект цього дослідження.

Олесь Досвітній (Олександр Федорович Скрипаль-Міщенко) народився на Харківщині, в містечку Вовча (теперішній Вовчанськ). Упродовж 1920-х років письменник перебував у центрі бурхливого літературного життя Харкова. Художні твори й літературно-критичні статті О. Досвітнього друкувалися на сторінках журналів „Вапліте”, „Літературний ярмарок”, „Червоний шлях”, „Шквал” та ін. Він був учасником письменницьких організацій „Гарт”, „ВАПЛІТЕ”, „ВУСПП”, а з 1932 року – членом Спілки радянських письменників. Перу О. Досвітнього належать збірки „Новели” (1920), „Тюнгуй” (1924), „На чужині”, „Чия віра краща?” (1925), „Алай”, „Гюлле” (1927), „Нотатки

мандрівника” (1929), „На плавнях” (1930), „Піймав” (1930), „Постаті” (1930), „Сірко” (1930), „На той бік” (1931), „Новели” (1932), романи „Американці” (1925), „Хто?” (1927), „Нас було троє” (1929), „Кварцит” (1932) [1].

Г. Майфет так характеризував творчість О. Досвітнього: „Зупинімося спочатку на моменті форми. „Малу форму” інтерпретовано незначною частиною творів; сюди відноситься, по-перше, „Алай” (епітет „казка”, очевидно, має на увазі незвичайність пригод Шешеля), а по-друге, „Тюнгуй”, що має підзаголовком „нариси й новели” (останній термін ужито в широкому розумінні „сюжетного оповідання”, бо у вузькому значенні тут – „no story” за назвою одної з новель Генрі). Взагалі ж постать О. Досвітнього доведеться класифікувати як представника „великої форми” – роману” [2, с. 129]. Сам О. Досвітній щодо роману „Кварцит” зауважував: „Важенький сюжет обрав автор, бажаючи пов’язати шкідливі літературного життя з гірничими” [3, с. 6]. На думку М. Васьківа, „романісти-харків’яни намагалися пошвидше передати ті, здавалося, всесвітнього масштабу зміни, що відбулися на українських землях” [4, с. 18].

У романі О. Досвітній поєднує монологічне мовлення, описово-розповідну композиційну форму, вставні топонімічні перекази лінгвістичної та культурологічної тематики, вставні новели, які відіграють рушійну роль у розвитку літературної сюжетної лінії. „Істинно. Коли б ви знали хоч трохи про минуле цієї країни, та де там! Хоча б самої Слобожанщини чи тільки Харкова”, – наголошує письменник [3, с. 32]. У романі образ Харкова вимальовується у вимірі простору пам’яті та реалій сьогодення: „Он бачить, вже видно славний Харків, вкритий хмарами з димарів. Ви гадаєте, це так собі простеньке місто? О голубко моя, він має загадкове минуле. Головна частина його стоїть на катакомбах, про значення яких, походження тощо ніхто вам не скаже жодного слова” [3, с. 32]. Фрагменти історичного й мовознавчого матеріалу дають змогу виписати О. Досвітньому розлогіий харківський текст, що охоплює топонімічні свідчення, історичні факти, народні легенди: „З історії міста відомо, що сюди тікали з-під гетьманщини й Польщі козаки і що воно з самого початку існувало з ласки московських царів і їхніх емісарів-воєвод”; „Як із лінгвістичного погляду взяти коріння з історії – це може походити від двох слів: харкати і карк” [3, с. 36]; „Припущення, що це місто пішло від татаро-половецького стану, що десь тут був і звався Шарукань, з погляду лінгвістики не витримує жодної критики. Вірити цьому було б так само дивно, як те, що назва Харків походить від легендарного Харка, як запевняє не один малюнок в історичному музеї імені дивакуватого теософа Сковороди, того музею, яким керують ті ж дослідники, що заперечують це припущення” [3, с. 37]. Не менш цікавим і суперечливим постає столиці Слобожанщини в перші десятиліття ХХ ст. Зокрема, М. Шкандрій писав: „Харків прагнув струсити свій провінціалізм і утвердитися пролетарським центром

України, символом нової індустріальної доби і найпередовішої політичної культури. Київські письменники вважали новий центр енергійним, але невтриманим і анархічним. У кращому разі – недосвідченим, у гіршому – войовничо вульгарним” [5, с. 47 – 48]. Осягнути нову сутність Харкова намагається Огей – головний герой роману „Кварцит”: „Місто пасічників і рибалок, потому – купців, міщан, кустарів і робітників. Чи гадало воно, що буде столицею червоної країни? – міркує Огей, розглядаючи простір майдану” [3, с. 58]. Окрім осмислення образу Харкова в аспектах „місто-ім’я” та „місто-простір” (за Ю. Лотманом), відзначаємо, що харківський текст О. Досвітнього також розгортається в контексті мистецької полеміки та творчої практики перших десятиліть ХХ ст., отже, доцільно говорити про слобожанський текст у літературному дискурсі.

Поштовхом для розвитку сюжетного мотиву письменства є вставна новела, інкорпорована в текст роману. Головний герой роману „Кварцит” опиняється на письменницькій вечірці, де вирують пристрасні дискусії щодо призначення мистецтва, а також обговорюються твори молодих літераторів. Саме таким твором стала в романі вставна новела „Пташиний жаль”: „Ви багато говорите про ідеологію. А скажіть, будь ласка, чи оця річ відповідає пролетарському настановленню, чи ні? – Платон витяг записну книжечку і виголосив:

– Новела зветься „Пташиний жаль”. – За столом стало тихо і він почав: „Серед метушливого базарного натовпу стояв старий але стрункий і кремезний дід. Його сива борідка сріблястим прядивом спадала на груди, а суворі очі занурилися у клітку, що була перед ним на землі, а поруч лежала пучка зів’ялої, посохлої трави.

– Продаю пташину жалість, – гомонів дід. – Тут могла б сидіти вільна пташечка-соловейко. Але я її випустив, і в руці лишився слід. Мені стало шкода ловкенького створіння. Я знаю – є люди, які дорого платили б за те, щоб не ловили пташок і повипускали всі ті на волю, яких піймали. Отже, я продаю пташину волю. А я міг би продавати пташок і за ті срібняки доживати свого віку. Продаю красу зелених берегів Орлі” [3, с. 80].

Пташиний жаль і зелену красу придбав тільки самотній філософ, який розплатився, вивернувши діду порожні кишені, тому наступного дня дід приніс на ринок соловейків і зілля: „Біля нього лежали цілі оберемки свіжого горобинця, куги, що своїм пряним запахом сповняли навколо повітря. І люди, з хижими блискавицями в очах, похапцем торгувалися, купували зело, а інші – соловейків. Але більшість людей зажурено хитали головами й казали:

– Бідні створіння. Що б я дав, аби тільки не ловили їх. Що б я дав, аби не різали цього зела, без якого береги, саги, озера стають голими й самотніми, як гусінь!” [3, с. 81]. Діда вразила засмучена балачка людей, згодом він вийшов на торг без соловейків і зела, а з одним жалем до них: „Та з діда тепер сміялися, і він потюпав додому з порожнім шлунком і

вітром підбитою кишенею” Все! Платон скінчив, і тишу порушив Суворий:

– Здорово! Що ви на це скажете? – озирнув він гостей” [3, с. 83].

Саме ця вставна новела слугує експозицією до розгортання полемічно-дискусійної сюжетної лінії роману, пов’язаної з призначенням мистецтва. Огей відчуває себе чужим серед цих літературних розмов, проте вони допомагають пережити герою своєрідну „кристалізацію” власної вдачі. Однак новела „Пташиний жаль” не стільки увиразнює характер головного героя, адже Огей сприймає розповідь відсторонено, а радше передає загальну інтелектуальну атмосферу Харкова 20-х років:

„Корній замріявся, а його примружений на світло погляд вказував замішання людини, що заглибилась у зміст новели.

– Медок, – пустотливим тоном сказав Фурейко.

– Ні, це не медок, – зауважив Корній. – Але за столом похапцем на це важко щось сказати, коли ти хочеш ґрунтовного висновку.

– Я дозволю собі сказати деякі міркування з цього приводу. Хіба вартість твору для будівництва соціалізму визначається тільки матеріалом, використаним з життя цього будівництва?

– Добре сказано. Воно має багато вірних точок, – звернувся до Ореста Суворий. – Але той не може бути пролетарським письменником, хто в громадському житті не бере участі і не розуміє великих завдань класу” [3, с. 83]. Подальший розвиток сюжету – своєрідна проекція тогочасної літературної ситуації, що характеризується не тільки аргументованими й конструктивними дискусіями, а й гарячими суперечками між ВАПЛІТЕ та іншими письменницькими організаціями. Цю полеміку засвідчили статті в періодичній пресі, відкриті та приватні листи, відозви, публіцистичні виступи. Наприклад, відзначається емоційністю „одвертий лист” М. Хвильового до В. Коряка, що став відповіддю на „Хвильовистський соціологічний еквівалент”, надрукований у журналі „Гарт” (1927, № 1). Риторична майстерність полеміста знаходить органічне втілення в специфічній композиції листа. „Тут я, якраз, підійшов до Бонавентури (найсильнішого місця у вашій статті), але художній такт уже попереджає мене (мовляв, бійся наскучити читачеві!), і я тимчасово поспішаю зманеврувати на запасну лінію.

ВСТАВНА НОВЕЛА

Ну, давайте ще поговоримо хоч би про Б. Якубського, того самого Якубського, що професор і колишній неокласик” [6, с. 166].

Мистецькі суперечності між ВАПЛІТЕ, ВУСПП, „Молодняком” позначилися на особистих узаєминах письменників та, за твердженням Л. Пізнюк, „на становленні талантів молодих літераторів цих груп” [7, с. 3]. С. Николишин у роботі „Націоналізм у літературі на східних українських землях” логічно й вмотивовано стверджує, що в романі Олеся Досвітнього „Кварцит” „зроблено спробу реабілітувати ВАПЛІТЕ в очах українського громадянства від московських наклепів у контрреволюції” [8].

Отже, вставна новела „Пташиний жаль” у тексті роману О. Досвітнього є експозиційною частиною для розгортання літературно-дискусійної сюжетної лінії, зберігаючи при цьому свою змістову й естетичну цілісність. Як бачимо, інкорпорування в роман вставної новели „Пташиний жаль” є рушієм розгортання ще однієї історії міста – історії літературної.

У романі „Кварцит” завдяки вкрапленню топонімічних легенд і лінгвістичних коментарів створено розлогий слобожанський текст, головним героєм якого став Харків – місто-ім'я та місто-простір. Твір О. Досвітнього „Кварцит” потенційно потрапляє під різні перехресні погляди: онтологічний, антропологічний, інтуїтивістський, гносеологічний, рецептивний, що може стати предметом подальшого літературознавчого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Український письменник Олесь Досвітній, 1891 – 1934 : Бібліогр. покажч. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка / [уклад. Н. Л. Манова ; ред. Л. Н. Суворова]. – Х., 1997. – 35 с. – (Повернені імена). **2. Майфет Г.** Олесь Досвітній / Григорій Майфет // Життя й революція. – 1928. – Кн. III. – С. 127 – 139. **3. Досвітній О.** Твори : [у 2 т.] / Олесь Досвітній. – Т. 2 : Роман ; Повісті ; Оповідання. – К. : Дніпро, 1991. – 572 с. **4. Васьків М. С.** Український роман 1920-х – 1930-х років: Генерика й архітектоніка / М. С. Васьків. – Кам'янець-Подільський: ПП „Буйницький О. А.”, 2007. – 208 с. **5. Шкандрій М.** Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років / Мирослав Шкандрій ; [пер. з англ. Микола Климчук ; наук. ред. Ярина Цимбал]. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 384 с. **6. Хвильовий М.** Одвертий лист до Володимира Коряка / Микола Хвильовий // ВАПЛІТЕ : Літ.-худ. журн. – 1927. – № 5. – С. 158 – 173. **7. Пізнюк Л. В.** Еволюція художнього мислення Аркадія Любченка : від „романтики вітаїзму” до соцреалізму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 „Українська література”/ Л. В. Пізнюк. – К., 2002. – 17 с. **8. Николишин С.** Націоналізм у літературі на східних українських землях [Електронний ресурс] / С. Николишин. – Париж, 1938. – 48 с. – Режим доступу: <http://dontsovnics.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid>.

Бровко О. О. Літературна історія Харкова в романі Олесь Досвітнього „Кварцит”

Метою цієї статті є визначення особливостей інтерпретації літературної історії Харкова в романі О. Досвітнього „Кварцит”.

Ключові слова: новела, жанр, структура, форма, текст.

**Бровко Е. А. Литературная история Харькова в романе Олеса
Досвитнего „Кварцит”**

Целью этой статьи является определение особенностей интерпретации литературной истории Харькова в романе О. Досвитнего „Кварцит”.

Ключевые слова: новелла, жанр, структура, форма, текст.

**Brovko O.O. Literary history of Kharkiv is in the novel of Oles Dosvitniy
„Quartzite”**

The purpose of this article is determination of features of interpretation of literary history of Kharkiv in the novel of O. Dosvitniy „Quartzite”.

Key words : short story, genre, structure, form, text.

